

Міністерство освіти і науки України

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

для самостійного вивчення дисципліни
«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»

(розділ «Національно-визвольна
війна українського народу 1648-1654 рр.»)

Затверджено методичною
радою університету,
протокол №3 від 10.12.2008 р.

Харків
ХНАДУ
2009

Укладач Гребенюк В.В.

Кафедра українознавства

ВСТУП

Зазначена тема охоплює одну із найгероїчніших сторінок нашої історії, що пов'язана з іменами видатних історичних діячів України, і в першу чергу з іменем Богдана Хмельницького, головна заслуга якого полягала у створенні української державності.

Самостійну роботу над темою слід розпочати з вивчення відповідних розділів у навчальних посібниках, підручниках, конспектах лекцій.

Спочатку радимо звернутись до навчального посібника Б.Д. Лановика і М.В. Лазаровича «Історія України» [1]. В розділах 5 і 6 на високому науковому рівні, що поєднується з доступним викладом фактичного матеріалу, розкриваються причини та хід козацько-селянських повстань кінця XVI – першої половини XVII ст. Наголошує на тому, що, незважаючи на поразку, козаки і селяни нагромаджували сили для рішучої боротьби за волю і чекали для цього слушної нагоди.

Розділ 6 присвячено воєнним діям між козаками і селянами з одного боку та поляками з другого у 1648-1653 рр. Автори зупиняються на подіях під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями, аналізують рішення Б.Хмельницького, який практично відмовився завершити розгром польської армії в листопаді-грудні 1648 р. і, не закріпившись на західних рубежах української етнічної території, відвів армію вглиб України.

Радимо використати модульний курс Н.М. Савченко, М.К. Подольського «Історія України» [2]. В четвертій темі названого курсу студент знайде оцінку характеристики рушійних сил, основних етапів війни. Особлива увага приділяється устрою і розвитку створеної в ході Визвольної війни козацької держави, з'ясуванню та аналізу причин, що обумовили втрату Україною своєї державності.

Безумовний інтерес представляє навчальний посібник колективу викладачів львівських вищих навчальних закладів «Історія України» (керівник авторського колективу Ю. Зайцев) [3]. У посібнику послідовно і всебічно висвітлюються передумови війни, її розгортання, державне будівництво. Рекомендованим вважаємо навчальний посібник В.В. Світличної «Історія України» [4]. Особливістю його є те, що він підготовлений з урахуванням потреб розвитку нестандартних методів навчального процесу, ефективний для самостійного вивчення будь-якої теми. В організації самостійної роботи над темою четвертою допоможуть наведені документальні джерела, а саме: «Скарги послів Богдана Хмельницького відправлених на сейм у Варшаву (липень 1648)»; «Лист турецького султана Мухамеда IV до Богдана Хмельницького (1655 р.)»; «Із листа Богдана Хмельницького до князя Трансільванії Юрія Ракоці (22 березня 1656 р.)»; «Із листа Богдана Хмельницького до шведського короля (16 листопада 1656 р.)». В цих документах чітко прослідковується

ся позиція Б.Хмельницького у стосунках з князем Трансільванії та шведським королем.

Радимо скористатися книгою, яку підготували В.В. Петровський, Л.О. Радченко, В.І. Семененко «Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі» [5]. Автори намагалися показати основні віхи історії України з урахуванням новітніх досліджень вітчизняної та зарубіжної науки. Книга була задумана з метою не лише донести до читача певні факти, але й дати об'єктивний коментар історичним подіям, що можуть стати уроком на майбутнє. Зазначеній темі присвячена тема 2 Розділу II. На особливу увагу заслуговує аналіз ситуації, в якій опинилася Україна в 1653 р. Цей рік приніс Україні чимало лиха, соціальних потрясінь, дипломатичних і політичних невдач. Саме це примусило Б.Хмельницького шукати союзника-захисника. У розділі «Переяславська Рада і Чигиринсько-Московські березневі статті 1654 р.» докладніше розкривається хід перемовин між російським царем Олексієм Михайловичем і гетьманом Богданом Хмельницьким.

Певний інтерес викликає посібник для студентів вищих навчальних закладів «Політична історія України», підготовлений викладачами Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна [6]. Розділ присвячено визвольній війні українського народу проти Речі Посполитої. Автори з нових позицій висвітлюють проблему утворення козацької держави в ході війни, ретельно прослідковують еволюцію поглядів Богдана Хмельницького від автономії до створення суверенної держави, розкривають форму суверенної держави, форму та зміст правління.

У процесі самостійної роботи не можна обійтися без матеріалів періодичного друку. Цікаві статті, на підставі яких можуть бути підготовлені виступ на семінарському занятті або реферат, друкуються в «Українському історичному журналі», в журналах «Наука і суспільство», «Пам'ятки України», газеті «Історія України».

Пошук необхідних посібників, книг і статей полегшить каталог літератури з курсу «Історія України», який є в кабінеті українознавства (ауд. 501).

Безумовно, в методичній розробці подано не повний перелік літератури, що існує і повинна бути використана під час самостійної роботи.

Студенту треба мати на увазі, що підходи різних авторів до висвітлення подій в Україні напередодні і в ході визвольної війни їх судження і оцінки можуть бути різними. Тому при самостійному вченні треба визначити і обґрунтувати своє бачення щодо подій кінця XVI-XVII ст., а також діяльності козацьких ватажків, гетьманів України, зокрема Богдана Хмельницького.

Пропонуємо рекомендації для самостійного опрацювання:

1. Приступаючи до висвітлення першого питання, студент повинен знати, що до активізації антифеодального і визвольного руху призвело посилення Польщею соціального, національного та релігійного гніту. Як наслідок, наприкінці XVI – на початку XVII ст. прокотилося дві хвилі народних виступів (1591 – 1596 та 1625 – 1638 рр.). Рушійною силою цих повстань стало козацтво.

Перше козацьке повстання 1591-1593 рр. пов'язане з ім'ям шляхтича з Підляшшя Криштофа Косинського. В 1591 р. за воєнні заслуги він отримав маєток на Київщині. Але білоцерківський староста Я.Острозький відібрав цю землю у нього. Обурений К.Косинський зібрав козаків, здійснив напад на Білу Церкву на інші маєтності Острозького. Повстанців підтримали міщани та селяни навколишніх міст і сіл – всього близько 5 тис. осіб. Зверніть увагу на те, що саме це повстання започаткувало півстолітню козацьку війну проти Речі Посполитої. Запам'ятайте, що на визволеній території старшина приводила до присяги Війську Запорізькому селян, міщан і шляхту та вводила форми козацького устрою. Тобто боротьба одночасно велася за соціально-економічні права й розширення козацьких порядків на нових землях. Повстанський рух охопив велику територію: Київське, Волинське, Брацлавське і частково Подільське воєводства.

Жорстока битва між повстанцями і військом на чолі з князем Острозьким відбулася під П'яткою 2-9 лютого 1593 р., де повстанці зазнали поразки. К.Косинський повернувся на Запоріжжя.

Проте козаки не склали зброї. Влітку 1593 р. двотисячне козацьке військо вирушило із Січі і незабаром взяло в облогу Черкаси. На жаль, під час перемовин К.Косинського було підступно вбито.

У 1594-1596 рр. повстання проти польсько-шляхетського свавілля очолив Северин Наливайко – сотник надвірних козаків князя К. Острозького. Воно охопило територію майже всіх українських земель.

Зверніть увагу на те, що Северин Наливайко виношував проект створення незалежного від Речі Посполитої українського князівства. У своєму листі до Сигізмунда III він висунув власний проект улаштування козацтва, що передбачав передачу козакам земель між Південним Бугом і Дністром. Але цьому плану не судилося реалізуватися: повстання було придушено, а його лідер після жорстоких тортур був четвертований.

Таким чином, козацькі війни і селянські повстання зазнали поразки. **Пропонуємо замислитися над питаннями:**

Які причини поразок повстань?

Що позитивного показали ці повстання?

Про що свідчило покозачення значної частини народу в ході цих повстань?

Козацькі виступи 1591-1596 р. викликали переляк серед польської шляхти. На сеймі козаків проголосили ворогами держави і постановили «винищити їх до останку». Але всі ці рішення залишилися на папері. Більш того, у 1601 р. польський сейм скасовує це рішення, тому воно так і не набрало чинності.

Пропонуємо замислитися, чому поляки не знищили Запорізьку Січ?

Після придушення селянсько-козацьких повстань 1591-1596 рр. польські магнати і шляхта продовжували захоплювати українські землі, збільшувати панщину та оброк, закріпачувати селян.

Зверніть увагу на те, що на початку XVII ст. в середовищі козаків відбувається розкол на дві тисячі: радикальну, що склалася з незалежного козацтва, вчорашніх селян, ремісників, міщан, які прагнули покращити своє становище шляхом негайних і рішучих дій проти польського панства, і помірковану, до якої належали заможні козаки, які хотіли мирним шляхом розширити свої права і привілеї. Остання течія була домінуючою. Це було однією із причин того, що протягом перших трьох десятиліть в Україні не було великих народних виступів. Другою – можна вважати те, що козацтво брало активну участь у зовнішньополітичних акціях, насамперед проти кримського ханства і Туреччини.

Найяскравішим представником поміркованої течії був гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний (бл. 1570-1622 рр.) Він був найвидатнішим козацьким ватажком до Хмельницького і одним із найта-

лановитіших українських дипломатів. З 1616 і до кінця життя він був гетьманом Війська Запорізького. Під його керівництвом козацтво перетворилося на окремий стан. За його часів збройні сили були реформовані в регулярну армію з суворою дисципліною.

Акцентуємо увагу на тому, що саме Сагайдачний наполягав на тому, щоб козаки опікувалися українською культурою та православною церквою, об'єднав військову силу козаків з політично слабкою культурною верхівкою України. Виявом цього стало, наприклад, вступ гетьмана з усім Військом Запорізьким до Київського братства і постійний патронат його над цим культурним і духовним центром України. Своє майно він заповів на освіту, розвиток науки та благодійність Київській і Львівській братським школам подарував 1500 золотих. У 1620 р. гетьман запросив єрусалимського патріарха, який відродив в Україні православну церкву. Нагадуємо, що православна ієрархія була скасована після Брестської унії 1596 р. Його стараннями козащина вперше була залучена до загальнонаціональних справ, а міщани і духовенство відчували підтримку збройної сили, що допомогло їм здобути більшої певності й сміливості у своїх планах і діях.

У 1620 р. розпочалася війна між Туреччиною та Річчю Посполитою. Зауважуємо, що Річ Посполита опинилася на межі втрати державної незалежності. У битві під Хотином у 1621 р. військо Сагайдачного врятувало Польщу від політичної катастрофи. Проте козацькі умови (виплата сталої платні зі 100000 золотих, окремої платні за Хотинську війну, забезпечення воєнних інвалідів, виведення польського війська з Київського воєводства та ін.) не були виконані, що стало джерелом нового конфлікту з Польщею. Сагайдачний болюсно переживав

Хотинську перемогу, що, по суті, стала поразкою козаків, адже за умовами миру їм не дозволялося виходити в Чорне море. Звертаємо увагу на те, що козаки ігнорували всілякі урядові заборони та, демонструючи свою незалежність, активно пустошили Кримське ханство та Туреччину, втручалися у внутрішні справи цих країн. Така поведінка викликала занепокоєння польської влади, в т.ч. короля, який зазначав з цього приводу: «У містах і містечках королівських уся влада в руках козаків: захоплюють собі судівництво, закони видають».

Для приборкання козаків король у серпні 1625 р. спрямував в Україну військо на чолі з С. Конецьпольським. Назустріч йому вийшли козаки під керівництвом нового гетьмана Марка Жмайла. Після невдалих спроб розгромити козаків сторони сіли за стіл перемовин, в ході яких обидві пішли на компроміс. Згідно з угодою, що отримала назву Куруківської (від Куруківського озера над Дніпром), козацький реєстр збільшився з 3 до 6 тис. осіб, повстанцям була оголошена амністія, платню козакам підвищили до 60 тисяч, за козаками зберегли право обирати гетьмана, якого мав потім затвердити король, натомість наказали негайно спалити всі човни й заборонили розпочинати будь-які війни з сусідніми країнами.

Зверніть увагу на те, що на ці пропозиції погодилася поміркована частина козацької старшини, але вони зовсім не влаштовували десятки тисяч нереєстрових козаків. Тому більшість із них відійшла на Запоріжжя. Сюди втікали тисячі селян і міщан, які не хотіли більше терпіти панської сваволі.

Далі студенту треба проаналізувати зміст політики, яку проводило помірковане і радикальне крило козацтва. Якщо перші прагнули розширити свої привілеї і щороку надсилали депутації до польського короля, то другі, навпаки, не боялися втратити привілеї, провадили незалежну політику, мали стосунки з козаками Дону, з Москвою, активно діяли на півдні.

Зверніть увагу на те, що з кінця 1629 р. становище в Україні різко загострилося. Після закінчення польсько-шведської війни в Україну повернулася польська армія, солдати якої не отримали належної платні, а тому почали грабунки та розбої. До того ж у 1629 р. козаки здійснили невдалий похід на Крим, в ході якого під Перекопом полягло кілька тисяч. Всі ці обставини спричинили загострення антагонізмів між реєстровими і нереєстровими козаками.

У березні 1630 р. 10 тис. нереєстрових козаків вирушили із Січі (очолив їх Тарас Федорович Трясило) і підійшли до Черкас, потім зайняли Канів, а згодом Переяслав. У травні Конецьпольський, погрожуючи «кров'ю хлопства загасити» повстання, підійшов до Переяслава й навіть спробував атакувати козацький табір, але безуспішно. Незабаром повстання охопило Лівобережжя і частину Правобережжя. Загони нараховували близько 30 тис. повстанців. Бої точилися з середини травня до початку червня 1630 р. і не при-

несли вирішального успіху жодній стороні. Тому в червні 1630 р було укладено Переяславську угоду.

Зверніть увагу на те, що вона зберігала основні умови Куруківського договору, відповідно до якого козаки одержали платню у 60000 злотих на військо. Козацький реєстр збільшувався до 8000 осіб, але козакам заборонили самостійні військові походи. Звичайно, селянство, міщани, нереєстрові козаки були незадоволені і продовжили боротьбу. В 30-ті роки були здійснені походи на Чорне море, результатами яких стали зруйновані околиці Кілії, Балчика й Варни.

Студенту треба знати, що саме в ці роки на Запоріжжі все чіткіше проявлялися самостійницькі тенденції, які виразно сприймали в Європі. Немало козаків воювали в Німеччині, союзу з козаками прагнули Швеція, Франція, а голландський посол у Константинополі обговорював з патріархом питання, чи спроможні українці вирватися з-під польського гніту і прийняти республіканський устрій України.

В кінці 30-тих років ситуація в Україні продовжувала загострюватися. Акцентуємо увагу на тому, що це було спровоковано постановою сейму Речі Посполитої «Про припинення козацького свавілля» (1635 р.). Було вирішено збільшити кількість коронних військ на Подніпров'ї, щоб зміцнити контроль за українським населенням. З метою повної ізоляції Запорізької Січі від решти України в 1635 р. була збудована Кодацька фортеця (в межах сучасного Дніпропетровська). Її спорудив талановитий французький інженер і видатний картограф Боплан. Сильний гарнізон німецьких солдат-найманців не пропускав по Дніпру човни на Січ, затримував всіх, хто добирався на Запоріжжя, відправляючи їх згодом на важкі роботи або в тюрми. Козаки розуміли, що без припливу свіжих сил Запорізька Січ не може існувати і того ж року ліквідували фортецю. Керівником цієї операції був гетьман нереєстрового козацтва І.Сулима. Зверніть увагу на те, що саме помірковані козаки, побоюючись конфлікту з урядом видали Сулиму. Його було відправлено у Варшаву і там за рішенням сейму страчено через четвертування.

Невдовзі польський король вислав в Україну дві комісії, які склали семитисячний реєстр козаків. З них було утворено 7 полків. Засоби для існування вони здобували переважно сільським госпо-

дарством, рибальством, мисливством, оскільки урядова платня була дуже малою.

Все це спровокувало повстання, яке очолив Павло Михайлович Бут, або Павлюк. Наприкінці літа 1637 р. він вийшов із Запоріжжя, захопив артилерію реєстрових козаків у Корсуні й закликав їх розправитися зі старшиною. Реєстровці відгукнулись на цей заклик й розстріляли частину своєї старшини, почавши з Гетьмана Сави Кононовича. Зауважимо, що Павлюк видав декілька універсалів, якими підняв не тільки козаків, але й селянство. Народний рух охопив всю Україну. Відбувалося масове покозачення населення, яке почало громити панські маєтки. Навіть польський гетьман М.Потоцький мусив визнати, що в Україні «всі до останнього покозачились ... тут кожний хлоп-козак». Перелякана шляхта тікала зі своїх маєтків до Польщі.

Студенту треба знати, що вирішальна битва між польським військом, яке очолив М.Потоцький, і козаками під проводом Павлюка відбулася під Кумейками поблизу Черкас. Козаки добре провели бій, але польській кінноті вдалося зруйнувати табір і завдати козакам великих втрат. Не маючи надії на перемогу, козаки вирішили капітулювати й на вимогу М.Потоцького видали Павлюка та інших ватажків, яких згодом стратили у Варшаві. Зверніть увагу на те, що акт капітуляції підписав Богдан Хмельницький – тодішній військовий писар. Після цього М.Потоцький розпорошив решту повсталих загонів і люто приборкав селянський рух на Лівобережжі. Однак Запоріжжя лишалося нескореним. Сюди, як і раніше, стікалися великі маси народу. Запорізьким гетьманом було обрано Яцька Острянина. Бойові дії розпочалися навесні 1638 р. на Лівобережжі. Повсталі, кількість яких зросла до 12 тис., захопили Чигирин, Кременчук, а потім вдало відбили ворожий наступ під Говтою. Але на підмогу полякам прийшов зі свіжими силами Я.Вишневецький. В бою під Жовнином (недалеко від впадіння Сули у Дніпро) козаки потерпіли поразку, але Острянин з кількома сотнями козаків прорвався на Слобожанщину.

На жаль, потерпіло поразку і повстання, яке очолив Дмитро Гуня.

Придушивши повстання, Польща вжила жорстокі заходи проти козаків. У зв'язку з цим зверніть увагу на ухвалену польським

сеймом так звану «Ординацію війська Запорізького реєстрового», спрямовану на ліквідацію привілеїв козацтва:

- скасовувалася виборність старшин, козацький суд: замість виборного гетьмана король призначав комісара з відданих Речі Посполитій шляхтичів;
- козацький реєстр зменшувався до 6 тис. осіб;
- нереєстрові козаки мали повернутися у підданство до своїх панів;
- міщанам і селянам під страхом смертної кари заборонялось вступати у козаки і навіть віддавати своїх доньок заміж за козаків;
- для контролю Запорізької Січі тут постійно перебували два полки реєстровців.

Здавалося, козацтво придушено остаточно. Але спокій тривав в Україні лише 10 років: у 1648 р. спалахнула грандіозна національно-визвольна війна, яку очолив Богдан Хмельницький.

Пропонуємо подумати над такими питаннями:

Яке значення мали ці повстання?

Ви знаєте, що між радикальними силами козацтва, готовими на все, й поміркованою його частиною, яка бажала налагодити стосунки з урядом, точилася гостра боротьба?

Чия політика принесла більше користі українському народу?

Відповіді обґрунтуйте.

2. Приступаючи до вивчення центрального питання теми, студент повинен знати, що десятиліття перед Хмельниччиною принесли польській шляхті значне зростання економічного добробуту. Польські хроністи називають його часом «золотого спокою». Сусідні держави були ослаблені і переживали кризу, козацтво, знекровлене безуспішними повстаннями, на якийсь час зневірилося в можливості збройної перемоги. Для польської шляхти цей період виявився сприятливим: колонізація Лівобережної України принесла їй величезні прибутки.

Зауважимо, що спокій, який запанував в Україні, був удаваним. В українському суспільстві зберігався цілий вузол протиріч, пов'язаних з посиленням експлуатації українського селянства, які, порівняно зі шляхтою, були безправними і приниженими. До критичного моменту дійшла козащина у зв'язку з прийнятою польським сеймом Ординацією Війська Запорізького 1638 р. Посилилось

національно-релігійне гноблення українського народу. Польські магнати, особливо після Берестейської унії 1596 р., силою насаджували католицизм, принижували православних і їх віру, захоплювали й руйнували церкви та монастирі, проводили дискримінаційну політику у сфері мови, освіти, культури. Православні українці послідовно усувалися від участі в міському самоуправлінні, їм чинили постійні перешкоди при вступі до цехів, у заняттях ремеслами, промислами, торгівлею. Польські каральні органи вдавалися до елементів етнічних чисток, винищуючи українців тільки тому, що вони були українцями.

Все це свідчило, що Україна була напередодні нового повстання і для організації його бракувало лише відважного й енергійного керівника. І він знайшовся в особі Богдана Хмельницького. В історії України розпочиналася нова дата.

Далі студенту треба ознайомитися з біографією Б.Хмельницького. Він народився приблизно 1595 р. на хуторі Суботово поблизу Чигирин. Цей хутір його батько, реєстровий козак, одержав в подарунок від польської влади. Здобувши домашню освіту, Богдан надалі навчався в парафіяльній школі, а в 1608 р., за пропозицією польського канцлера, батько віддав його до Львівської єзуїтської колегії. Там майбутній гетьман навчався п'ять років, освоївши польську та латинську мови. Під час одного з боїв під Москвою врятував королевича Владислава, і потім той завжди добре до нього ставився. У 1620 р. в битві під Цецорою батько й син Хмельницькі потрапили в полон до турків.

Фактично там він виконував обов'язки перекладача при одному з командувачів турецького флоту. Це дозволило йому удосконалити своє знання турецької мови. У 1622 р. мати за допомогою друзів викупила його з полону, а батько залишився в Туреччині і незабаром помер. Не зовсім ясно, чи брав участь Хмельницький у повстаннях 1630, 1637 та 1638 рр. У 1644 р. Владислав IV доручив йому та І.Сірку набрати загони найманців для допомоги Франції у війні з Іспанією, хоча сам Хмельницький у Франції не був. Безпосереднім приводом до виступу Хмельницького проти Польщі була особиста образа, якої йому завдав чигиринський підстароста Данило Чаплінський. Він захопив родинний хутір Хмельницького в Суботові, майже до смерті побив його наймолодшого сина та викрав кохану жінку Богдана Олену, з якою той збирався одружитися (на цей

час перша дружина Хмельницького Ганна Сомко померла). Намагання Хмельницького знайти управу на Чаплінського в польському суді не дали жодних результатів. Король також нічим не допоміг Богданові. У 1647 р. Хмельницький прибув на Запоріжжя, зупинився на о. Томаківка і відразу ж розпочав формування збройних сил. Заручившись підтримкою запорожців, у лютому 1648 р. був обраний гетьманом війська Запорізького. Залізною рукою гетьман почав наводити лад в Україні. Ряд полків очолили давні полковники Джалалій, Гиря, Вишняк, Буряй. Серед нових були вчорашні шляхтичі, міщани – Гладкий, Небаба, Золотаренко, Богун, Нечай. Зверніть увагу на те, що нерідко гетьман вдавався до найсуворіших заходів: грабіжників карав на смерть, непридатних до війська відсилав додому. Навіть Кривоніс, майбутня права рука Хмельницького, був покараний за сваволю: його за шию прикували до гармати. Невдовзі він уже мав 70-тисячну, добре озброєну армію, не беручи до уваги численних легкоозброєних частин.

Студентам слід зосередитися на тому, що новообраний гетьман цим не обмежився. Він розпочав роботу із залучення до майбутнього виступу широких мас народу та реєстрових козаків. Кобзарі та досвідчені козаки з гетьманськими універсалами, які закликали готувати зброю й підніматися на боротьбу, розійшлися всією Україною.

Студенту треба знати, що з самого початку Б.Хмельницький проявив себе і як дипломат, і як досвідчений державний діяч. Він знав ударну силу польської армії і особливо важкої артилерії і, маючи в своєму розпорядженні козачу піхоту, наприкінці січня 1648 р. надіслав до кримського хана своїх представників із завданням домовитися про воєнний союз із Кримом для спільного виступу проти Польщі. Зауважимо, що пропозиція гетьмана для кримського хана Іслам-Гірея була вельми доречною: чотири роки Річ Посполита не сплачувала ханству данину. Водночас він вважав, що своїми діями він допоможе турецькому султану встановити протекторат над українськими територіями.

Союз з Кримським ханством дав позитивні наслідки: татарські загони відігнали польські війська від Запоріжжя і взяли під контроль землі між Січчю та Білою Церквою. Завершивши підготовку до війни, Хмельницький став на чолі козачих полків і разом із 20-тисячним військом хана 29 квітня – 16 травня у битві під Жовтими Водами розбив полки С.Потоцького та Я.Шемберта.

У битві під Корсунем 25-26 травня 1648 р. було завершено ліквідацію польських військ на Середньому Подніпров'ї. Безумовно, Богдан Хмельницький був вдячний татарам за допомогу. Водночас він розумів, що у Іслам-Гірея є свій інтерес: він хотів мати на українських землях союзну йому державу, а надалі створити широкий антимосковський блок, щоб відвоювати у Москви Казань та Астрахань.

Пропонуємо студентам замислитись над таким питанням: як можна охарактеризувати війну з Річчю Посполитою, чи суто місцевою проблемою, чи війною, що мала міжнародне значення? Зауважимо, що за ходом війни уважно стежили керівники західноєвропейських держав. Чому? І ще одне важливе питання, пов'язане з сучасністю, коріння якого загиблене в XVII ст. Чому зараз керівники багатьох держав, зокрема США і Росії, постійно моніторять українські події і навіть втручаються у внутрішні справи суверенної України?

Влітку 1648 р. Б.Хмельницький розпочинає перемовити з Варшавою. Для цього були підстави: в травні 1648 р. помер король Речі Посполитої Владислав IV, який досить толерантно ставився до козаків і до Хмельницького зокрема. Тому гетьман мав намір включитися в кампанію виборів нового короля. Підкреслимо, що Хмельницький на початку війни вважав своїм чи не найважливішим завданням особисту помсту за заподіяну йому кривду, тому в своїх листах до короля і сейму постійно наголошував, що війна розпочалася з провини Д.Чаплинського і вимагав його видачі. Але для нього незаперечною була й інша мета: забезпечити відновлення привілеїв та прав козаків в обмін на вірну службу їх польській короні.

Звертаємо увагу на те, що у листах гетьмана нічого не говорилося про можливість автономних прав України як адміністративної одиниці. На початку червня 1648 р. в Білій Церкві, де були присутні 20 тис. козаків, гетьману ледве вдалося умовити присутніх згодитися із припиненням воєнних дій і надіслати послів до Варшави на перемовини з цього питання. Дебати щодо перемовин тривали сім годин. Після цього гетьман повністю розчарувався в ефективності загальнокозацьких рад і рідко скликав навіть старшинські. Студенту треба знати, що вже 1648 року в середовищі вищої козацької старшини виявилось два крила: радикально-анархічне, до якого належали Д.Нечай, Л.Мозирь, І.Чарнота, і помірковане, представниками

якого були І.Виговський, Т.Носач, Т.Лісничий та ін. Дії і поведінка Хмельницького мали здебільшого центристський характер.

Серед польської верхівки майже не було розбіжностей в поглядах на війну з українцями: з самого початку міцніла ідея придушення повстання за допомогою репресій та брутальної сили. Найбільше тут виявив себе І.Вишневецький, до речі ополячений український магнат. Саме тому проти повсталих була спрямована 100-тисячна польська армія. У битві, що відбулася під Пилявцями, поляки зазнали нищівної поразки. Було захоплено всю ворожу стогарматну артилерію. Перемога під Пилявцями відкрила шлях на західноукраїнські землі. Повсталі за допомогою місцевого населення здобули Збараж, Вишнівець, Броди і на початку жовтня підійшли до Львова, але штурмувати його не стали, задовольнившись викупом (жители Львова зібрали 100 тис. талерів, або 1 млн. злотих). Однак вести своє військо на Краків і Варшаву попри вимоги радикально налаштованих козаків відмовився. В літературі є декілька версій з цього приводу:

- не був упевнений у тому, що одержить перемогу;
- побоювався, що в разі наступу на польську столицю папа римський оголосить хрестовий похід проти повстанців;
- плекав надію знайти спільну мову з новим королем Яном Казимиром (до речі, братом Владислава IV).

Останнє, на наш погляд, найвірогідніше. Можливо, він сподівався змінити політичну систему Польщі так, як це могло задовільнити козаків. Як би там не було, але Б.Хмельницький почав перемовини з новим королем Польщі: наприкінці листопада 1648 р. до Варшави рушили козацькі посли. Ян Казимир на перемовинах заявив, що збирається виконати вимоги козацтва, а саме: Хмельницький одержить титул короля Русі, а козаки володітимуть усіма територіями, які завоювали. Але такі обіцянки давалися майже завжди після поразки польської армії.

Студент має усвідомити, що саме тому Б.Хмельницький продовжував активно шукати союзників, звертаючись із проханнями про допомогу то до московського царя Олексія Михайловича, то до султана Туреччини. На жаль, позитивної відповіді від них він не дочекався.

З наближенням зими гетьман вирішив повернутися на Наддніпрянщину.

Подумайте, чому Хмельницький, який на той момент міг знищити Річ Посполиту, не зробив цього? Існує декілька версій причин такого рішення Хмельницького: в його плани не входило знищення Речі Посполитої, тому що сподівався на реформування політичної системи Польщі, що могло б задовольнити козацтво; не вистачало теплої одягу, продовольства, епідемія чуми позначалися на війську – різко скоротилась його кількість, відчувалася нестача коней, зброї; проти продовження воєнних дій виступили татари, яким не терпілося повернутися додому. Яка з цих версій найвірогідніша?

Наприкінці 1648 р. українське військо увійшло у Київ. Хмельницького вітали як «українського Мойсея», який визволив Україну від польської неволі.

Звертаємо увагу студентів на тому, що визвольна війна сприяла розбудові Української держави. Що зроблено в цьому напрямі:

- на звільненій території було ліквідовано польсько-шляхетську владу і закладені підвалини республіканської за формою правління національної держави на чолі з гетьманом;

- визвольна територія поділялася на військово-адміністративно-територіальні полки на чолі з полковниками; сотні на чолі з сотниками;

- формально вся повнота влади в Україні належала військовій козацькій раді, але з посиленням влади козацької старшини всі головні питання життя вирішувала вузька старшинська рада – військовий штаб гетьмана, який виконував функції уряду;

- звертаємо увагу студентів на тому, що революція започаткувала нову модель соціально-економічних відносин: була ліквідована за невеликим винятком велика і середня земельна власність, фільварково-панщинна система і кріпацтво; частина перейшла в руки селян, козаків, які могли її продавати, дарувати, передавати у спадщину;

- виконавча і судова влада зосереджувалась у руках гетьмана. Він скликав Генеральну Раду, видавав універсали, брав участь у судочинстві, був Головнокомандувачем Війська Запорізького;

- однією з найважливіших справ державного будівництва є армія. Її було створено напередодні і в перший рік війни. Вона нараховувала понад 100 тис. козаків, формувалася із добровольців, відзначалася високим бойовим духом, мужністю і дисципліною. У

ході війни утворювалися нові полки шляхом об'єднання невеликих повстанських загонів;

- створена своя фінансова система. Керівництво нею здійснював Б.Хмельницький. Головними джерелами прибутку були земля, торгівля, податки, якими обкладали все населення (крім козаків). Серед грошових знаків в обігу були польські монети, пізніше московські і турецькі гроші. У 1649 році розпочалося карбування власної національної монети. Практично українці на території утвореної держави мали перспективу переходу до буржуазного способу життя. Але цього не сталося, бо керівництво обстоювало в сфері державного ладу норми і традиції середньовіччя.

Акцентуємо увагу студентів на тому, що в універсалах Б.Хмельницького початку 1649 р. зникає теза про особисту образу як причину виступу проти шляхти і йдеться вже тільки про боротьбу за права православної віри та захист усіх верств українського населення. Утворена Українська держава розглядалася як спадкоємниця Київської Русі. Під час перемовин з московським посольством Г.Унковського гетьман зазначив, що примирення з Річчю Посполитою можливе лише за умови визнання її урядом незалежності козацької України в тих кордонах, що ними «володіли благочестиві великі князі».

Важливо знати, що з перших місяців війни Б.Хмельницький особливу увагу приділяв дипломатичній діяльності, спрямованій на зміцнення міжнародного становища козацької держави. Так був укладений військово-політичний союз із Трансільванією, кримським ханством, встановлені дружні відносини з Валахією, Венецією, на прохання гетьмана на початку 1649 р. патріарх православної церкви Паїсій виїхав у супроводі козачого конвою до Москви, де вмовляв царя прийняти під свою протекцію Військо Запорізьке. Але Росія того часу не бажала ворогувати з Польщею, і тому гетьманові порадили якнайшвидше примиритися з королем.

Таким чином, визвольна війна призвела до розбудови Української держави, в якій знайшли своє продовження традиції Запорізької Січі і реєстрового козацтва. Пропонуємо порівняти ознаки Запорізької Січі і ознаки держави Б.Хмельницького.

Але війна тривала. Улітку 1649 р. Річ Посполита продемонструвала тверде бажання покінчити з повстанцями. Було створено три

армії. У червні-серпні воєнні дії розгорнулися на території України і Білорусії. У боях під Зборовим і Збаражем (червень-серпень 1649 р.) обидві сторони зазнали тяжких втрат. Але все ж таки польське військо опинилося в щільному оточенні під Зборовим. Становище поляків було катастрофічним. І саме в цей момент кримський хан категорично зажадав від Хмельницького припинити бій і розпочати перемовини. Така поведінка хана пояснюється тим, що він побоювався зміцнення українців.

Як результат, у серпні 1649 р. між сторонами було укладено Зборівський договір. Студент повинен знати його зміст, а саме такі тези:

1) Українська держава охоплювала територію Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводства; на ній не мали права розташовуватися польські війська.

2) Козацький реєстр встановлювався у кількості 40 тис. осіб. Не записані до реєстру козаку мали повернутися у підданство до панів.

3) Усім учасникам повстання проголошувалася амністія. Водночас магнати і шляхта мали право повернутися до свої маєтків.

4) Католицька і православна шляхта зрівнювалися у правах, а православний митрополит отримував місце у польському сенаті.

Поміркуйте, кому був вигідний Зборівський мир? Селянам? Козакам нереєстровим? Міщанам? Чим пояснити, що на початку 1650 року на Волині і Брацлавщині розгорнулася хвиля народних повстань, очолюваних полковником Данилом Нечаєм? Справа дійшла до того, що на противагу гетьману Хмельницькому нереєстрове козацтво обрало свого гетьмана Я.Худолія. А коли ці виступи стали загрожувати стабільності козацького устрою, гетьман 20 вересня 1650 р. видав універсал про застосування смертної кари до керівників та активних учасників заворушень.

Мир був нетривким. Сторони почали готуватися до війни. Б.Хмельницький використав перемир'я для посилення і організації збройних сил, поглиблення зв'язків з Росією, збереження союзу з татарами. У серпні 1650 р. він послав свої загони до Молдавії, котрі зайняли її столицю Ясси. Молдавський господар Василь Лупул пообіцяв віддати свою дочку Розанду за сина Б.Хмельницького Тимоша. Під тиском Туреччини кримський хан Іслам-Гірей знову уклав союз з гетьманом.

Студент має знати, що новий етап війни розпочався в 1651 році. Військові дії відновилися в лютому нападом поляків на містечко Красне. У запеклому бою загинули майже всі козаки брацлавського полку. Зверніть увагу на те, що із Росії за наказом царя Олексія Михайловича гетьман одержував гармати, ядра, хліб, для участі у спільних діях прибули загони донських козаків. Згодом цар щороку надавав допомогу Хмельницькому на суму 35-50 тис. карбованців (для порівняння: 1 тонна зерна коштувала 62 коп., військовий корабель – 2 тис. карбованців).

Вирішальний бій розгорнувся у червні 1651 р. під Берестечком (нині Рівненська область), у якому з обох сторін брали участь приблизно 200 тис. вояків. Перші два дні боїв були успішними для українців: вони знищили більше 7 тис. поляків. Але у вирішальний момент татарські загони на чолі з ханом втекли з поля бою. Як свідчать останні дослідження істориків це пояснюється мусульманськими святами, що не дали татарським загонам діяти на повну силу. Татари вважали, що втрати, яких вони зазнали від артилерійського вогню поляків – справедливе покарання Аллаха за порушення давнього звичаю предків. Утім Хмельницький вирішив продовжувати битви без участі татарської кінноти. Однак, відступаючи, татари забрали з собою гетьмана і писаря Виговського разом із 18 козаками охорони, найімовірніше побоюючись, що у разі перемоги поляків їх видадуть ворогові.

Зауважимо, що під час відступу та боїв під Берестечком українська козацька армія зазнала тяжких втрат – до 20 тис. вбитими, пораненими, полоненими. До цієї пропозиції додалася ще одна: наприкінці липня 1651 р. литовська армія захопила Київ. Литовців вийшли зустрічати вище духовенство на чолі з митрополитом С.Коссовим. Він передав переможцям 25 тис. злотих зі словами: «Ми були в неволі майже 4 роки і щодня вмирили від жахів козаків та власних підданих». До початку вересня 1651 р. польсько-литовська армія окупувала північні, центральні і західні райони Української держави. Однак завдяки організаторській діяльності Б.Хмельницького, відпущеного татарами на початку липня, вдалося відновити боєздатність армії, зупинити під Білою Церквою просування противника. 18 вересня 1651 р. було підписано Білоцерківський мир, який поляки назвали милістю короля своїм підданим. За

ним козацькою територією визнавалося лише Київське воєводство. У Брацлавське і Чернігівське поверталась польська адміністрація, а магнатам і шляхті віддавалися їхні маєтки. Козацький реєстр скорочувався до 20 тис. осіб.; ті, хто залишався за межами реєстру, поверталися у підданство до панів. Гетьман утрачав право вести самостійну зовнішню політику, зобов'язувався розірвати союз із Кримським ханством. Пропонуємо порівняти Зборівський і Білоцерківський мир. Підкреслимо, що після 2 липня 1652 р. останній не виконувався.

Але тоді в вересні 1651 р. народ з обуренням відгукнувся на Білоцерківську угоду. Зверніть увагу на те, що тисячі селян, нереєстрових козаків втікали за московський кордон і оселялися на території сучасної Луганської, Донецької, Харківської областей. Їх поселення називали слободами, саме тому цю територію стали називати згодом Слобідська Україна. Оселяючись на московській землі, козаки і селяни одержували економічні пільги та привілеї аж до самоуправління. У той же час Б.Хмельницький у листі до нового путивльського воєводи Ф.Хилкова висловив бажання якнайшвидше бачити Україну під міцною рукою царя.

Про негативне ставлення українського народу до Білоцерківської угоди свідчать спогади сучасника цих подій, класика французької літератури Проспера Меріме: «Залишалося ратифікувати договір на колі, тобто всіма полками, які зібралися довкола Білої Церкви. Це виявилось таким небезпечним, що всупереч звичаю штаб не вийшов на рівнину. Гетьман і старшини лишалися у фортеці, і договір зібраному люду було зачитано крізь високе вікно. Ледь шоковані таким нововведенням, а далі розгнівані уступками, під якими стояв підпис їхніх ватажків, козаки, підтримувані татарами, глухо загомоніли; селяни кричали про зраду, проклинали Хмельницького і польських комісарів, в якусь мить здавалося, що вони підуть на штурм. Стали жбурляти каміння, розбили вікна, у бік промовців, які з балкона намагалися вгамувати натовп, пролунало декілька мушкетних пострілів. Несподівано опустили зведений міст. До бунтівників зійшов Хмельницький у пишному гетьманському одязі, в супроводі полковників. Ішов попереду, тримаючи булаву – символ своєї влади. В натовпі запанувало замішання, йому звільнили дорогу, відійшли назад. Тримаючи булаву обома руками,

Хмельницький кинувся у сам натовп, лупцюючи праворуч і ліворуч, а Виговський ішов за ним, вигукуючи: «Повага послам! Послух полковникам!» Сміливість і відвага старого гетьмана викликали збентеження серед збунтованого люду; жодна рука не знялася на патріарха України, лише намагалися уникнути його ударів. За якусь мить натовп, відсунутий і побитий лише однією людиною, звільнив площу перед фортецею і мовчки розійшовся».

Далі студенту треба розібратися у внутрішній і зовнішній ситуації в Україні 1652-1653 років Білоцерківський договір Б.Хмельницький розглядав як можливість для відновлення сил для подальшої боротьби з поляками. Для цього гетьманом було зроблено:

- у квітні 1652 р. він знову заручився підтримкою Криму;
- звернувся до мешканців Лівобережної України із закликом знищувати шляхту та вступати до його війська.

Це означало фактичне скасування Білоцерківського договору. Через кілька тижнів 30-35-тисячне українсько-татарське військо під проводом Б.Хмельницького напало на 30-тисячну польську армію, що намагалася перешкодити просуванню козацьких загонів до Молдавії. В бою під Батогом на Брацлавщині 1-2 червня 1652 р. було знищено польську армію. Загинув польський гетьман М.Калиновський. Склалася певна ситуація – ні миру, ні війни.

Далі студенту треба ретельно ознайомитися із соціально-економічною ситуацією в Україні в другій половині 1652-1653 р. Це був період соціальних потрясінь, дипломатичних і політичних невдач. Унаслідок спустошення Подільського воєводства та північної частини Волині в козацькій армії гостро відчувалася нестача продовольства. Влітку 1652 р. обурені козаки докоряли гетьманові за тривалість воєнних дій, потурання синові Тимошу, який «5000 людей втратив своїм п'янством і дурістю», за спустошення міст і сіл, голод, невизначеність політичного майбутнього гетьманщини. Людські втрати в чотирьох воєводствах України становили щонайменше 40-50 % населення. Кількість волинян, порівняно з 1648 р., скоротилася на 90 %. Це означало справжню демографічну катастрофу. У 924 селах зовсім не було податкоспроможних жителів. Гетьман вдавався до репресивних заходів щодо тих козаків, які намагалися уникнути військової служби, оскільки для цього треба було придбати на власний кошт військово спорядження. Через бідність багато хто не міг купити все необхідне; такі люди бажали ста-

ти міщанами. Відчувалася психологічна втома від майже 6-річної війни. В Україні лютувала чума та холера, зростала міграція на Слобожанщину з Правобережжя.

Не дивно, що в такій ситуації у жовтні 1653 р. кілька козачих полків відмовилися коритись Б.Хмельницькому. Ображений гетьман у нападі люті поранив шаблею черкаського полковника Я.Пархоменка (потім вибачився за нестриманість).

В Україні відбулися повстання селян і рядових козаків проти політики гетьманського уряду.

Зверніть увагу на міжнародне становище гетьманської держави. На кінець року настала серйозна криза в українсько-кримських відносинах. В грудні 1653 р. кримський хан укладає сепаратний мир з Польщею. Це пояснювалося тим, що гетьман заборонив брати ясир на козацькій території.

Відіграв свою роль і одвічний релігійний і мілітарний антагонізм християнського й мусульманського світів.

Водночас гетьманський уряд зближується з Росією: 6 грудня 1653 р. на старшинській раді було ухвалено рішення про московську протекцію. Але такий крок гетьмана ніяк не відповідав планам Іслам-Гірея, який хотів, заручившись підтримкою козаків, приєднати до Криму Казань і Астрахань. В антиукраїнський союз об'єдналися Річ Посполита, Молдавія, Валахія і Трансільванія. В таких умовах гетьман шукає домовленості з оттоманською Портою, але старшинська рада тричі відхиляла ідею союзу з нею. До речі, союзу з Туреччиною найбільше опиралися писар І.Виговський і київський полковник А.Жданович.

Було очевидно, що українське військо, незважаючи на ряд гучних перемог над поляками, не може постійно протистояти невгамованим намаганням шляхти відвоювати Україну. Для забезпечення остаточної перемоги над поляками потрібна була надійна підтримка ззовні. Такою силою могла стати Московська держава.

Вивчаючи останнє питання, студенту треба знати, що від часів Сагайдачного Україна намагалася залучити на свій бік проти Польщі Москву. Хмельницький уже з 1648 р. закликав московського царя допомогти козаками. За свідченням царських воєвод, навіть погрожував Москві, якщо та не підтримає його проти Польщі. «Іду я війною тут же на Московську державу, - заявляв він, - я всі міста московські й Москву зламаю: хто на Москві сидить, той від мене, на

Москві не відсидиться за те, що не поміг він мені ратними людьми від поляків». Але Москва, з огляду на складні міжнародні обставини, довго не зважувалася на війну з Польщею, хоч надавала Хмельницькому господарську допомогу.

Зверніть увагу: події 1648-1653 рр. засвідчили, що українські козаки спроможні створити власну державу, зруйнувавши при цьому Польщу. Але й російський цар збагнув, що союзом з Військом Запорізьким можна відкрити собі шлях до Чорного моря, Балкан, Центральної Європи. Не можна не враховувати і того, що фактично наміри Б.Хмельницького і царя збігалися по-перше, в послабленні Польщі, а, по-друге, в тому, щоб звільнити балканських християн від влади Порти. Обидва підтримували зв'язки з болгарами і сербами, тому під час війни Туреччини з Венецією частина султанського флоту крейсувала вздовж чорноморського узбережжя, побоюючись нападів козаків.

Студенту треба знати, що ще в середині травня 1653 р. до Чигирини прибув посланець султана Магомета IV. Він передав гетьманові атрибути влади. Умови васальної залежності Війська Запорізького від Туреччини були набагато кращими, ніж ті, що передбачали залежність від Стамбула кримського ханства. Але, безумовно, Б.Хмельницький розумів усю неможливість цього кроку, бо для українців турки і татари були «проклятими бусурманами».

Зауважимо, що 1 жовтня 1656 р. Земський собор у Москві за велінням Олексія Михайловича вирішив оголосити війну Речі Посполитій під приводом утисків православ'я на землях України, що на той час не зовсім відповідало дійсності, тому що саме повстанці більше вбивали ксьондзів та нищили костьоли. Водночас цар «изволил ...принять гетьмана Богдана Хмельницкого и все Войско Запорожское с городами и землями ... под свою государеву высокую руку».

Через вісім днів, не підготувавши жодних інструкцій, навіть вірчих грамот для російського посольства до гетьмана (їх довелося відправляти навздогін), керівник місії боярин В.Бутурлін із дипломатами, охороною та багатими подарунками для гетьмана і полковників вирушив у дорогу.

Царські послы 10 січня 1654 р. прибули до Переяслава. Гетьман уникав будь-яких урочистих церемоній і жодного разу не запросив московських послів до себе. Можливо, саме тому обрав для перемовин не Київ, а тихий Козацький Переяслав.

Зверніть увагу на те, що під час Переяславської ради, яка відбувалася 18 січня, трапився інцидент: коли духовенство хотіло привести до присяги гетьмана і старшину, Б.Хмельницький зажадав від московських послів, щоб вони перші склали присягу від імені царя. Боярин Бутурлін рішуче відмовився це зробити. Тоді гетьман і старшина залишили перемовини, що стало причиною скандалу. Бутурліну довелося двічі повторювати запевнення, що цар охоронятиме всі права України й державний лад її буде збережено. Лише після цього гетьман і старшина погодилися на присягу. Адже в разі відмови Україна залишалася сам на сам з Польщею, яка уклала союз з Кримським ханством.

Студенту треба знати, що після присяги на вірність, складену гетьманом і полковниками, присягнули близько 100 сотників і 184 козаки, а міщан Переяслава примусили дати клятву силоміць. Війта цього міста принесли на присягу в ліжку і наступного дня він помер. Відмовилися присягати ряд представників козацької старшини, зокрема І.Богун та І.Сірко, Брацлавський, Кропив'янський, Полтавський, Уманський козацькі полки, деякі міста. Так, міщани Чорнобиля втекли до лісу. Не присягали селяни, жінки, а також українське духовенство на чолі з митрополитом С.Косовим. Всього прийняли присягу 122 542 жителі Гетьманату, хоч ця цифра може бути завищена царськими чиновниками.

Ратифікація договору мала відбутися в Москві. Сам Б.Хмельницький туди не поїхав. Акредитовані грамоти від гетьмана, «статті Хмельницького» (23 статті) та низку листів привезли військовий суддя Самуїл Зарудний та полковник Павло Тетеря. Ці документи були підписані в Москві 21 березня 1654 р. і ввійшли в історію під назвою «Березневих статей». На жаль, оригінали документів в архівах не збереглися. Історики вимушені користуватися матеріалами, що датуються більш пізнім періодом. Один з найбільш достовірних списків датується 1710 роком і зберігається в центральній науковій бібліотеці ім. Вернадського Національної академії наук України під назвою «Літопис про війну Хмельницького з поляками».

Студенту треба усвідомити основну ідею цих документів – встановлення таких міждержавних відносин між Україною і Московією, за яких Україна не втрачає як внутрішню, так і зовнішню державну самостійність.

Далі студент повинен розібратися в сутності цього документа. У березневих статтях йшлося про таке:

- українська держава зберігала республіканську форму правління на чолі з гетьманом, який пожиттєво обирався на Козацькій Раді;
- незмінним залишалися адміністративно-територіальний устрій, суд і судочинство, фінансова система, незалежна внутрішня політика;
- залишалось право на козацько-старшинське самоврядування, зберігалася полкова система адміністративного устрою і власне військо – 60 тис. реєстрових козаків;
- у містах зберігалось право на самоврядування;
- підтверджувались права, вольності та привілеї української шляхти, духовенства;
- збір податків в Україні здійснювала українська скарбниця, але під контролем призначених царем чиновників; певна частина зібраної суми як данина мала передаватися до московської казни;
- гетьман мав право вести самостійну зовнішню політику з усіма державами, крім Туреччини та Польщі;
- цар отримував право тримати в Києві 15-тисячний гарнізон на чолі з воєводою;
- визнавалася самостійність української православної церкви;
- передбачалися спільні воєнні дії України і Москви, яка зобов'язувалася надати Україні допомогу у війні проти Польщі.

Зверніть увагу на те, що серед істориків немає одностайності щодо його тлумачення. Так, історик державного права В.Сергієвич вважав, що цей договір об'єднує дві держави під владою одного спільного монарха. М.С.Грушевський був переконаний, що договір встановлював васальну залежність України від Москви. Російські історики І.Розенфельд та В.М'якотін вбачали в договорі входження України до складу Московської держави. В.Липинський твердив, що в 1654 р. утворився звичайний військовий союз України й Москви проти Польщі, подібний до тих, які Б.Хмельницький уклав раніше з Кримом і Туреччиною, а згодом зі Швецією. За офіційною радянською теорією Переяславська угода стала результатом прагнення українців і росіян до возз'єднання і саме це було основною метою визвольної боротьби українського народу і самого Б. Хмельницького.

Зауважимо також, що серед істориків ніколи не було єдності щодо постаті Б.Хмельницького. Сучасники Б.Хмельницького оці-

нювали його як справжнього національного героя, про нього склали пісні та думи. XVII-XIX ст. характеризувалося посиленням залежності України від Росії, соціального і національного гноблення. А тому і оцінка його діяльності досить стримана. Так, Т.Г.Шевченко дорікає йому за те, що він віддав Україну під зверхність Росії: «Амінь тобі, великий муже. Великий, славний! Та не дуже...». П.Куліш вважає, що гетьман започаткував добу розрухи, смерті, культурного занепаду. М.С.Грушевський оцінював Хмельницького як «великого діяча», «героя української історії», але критикує його за те, що він не зумів розв'язати складні «історичні вузли українського життя».

Більшість сучасних істориків дійшли висновку, що головна заслуга Б.Хмельницького полягає у відродженні української державності і без його діяльності не постала б у новітні часи українська незалежна держава.

Якої точки зору додержуєтесь Ви?

Дайте оцінку діяльності Б. Хмельницького.

ЛІТЕРАТУРА

1. Б.Д.Лановик і М.В.Лазарович. Історія України: Навчальний посібник. – К.: Знання-Прес, 2006. – 598 с.
2. Н.М. Савченко, М.К. Подольський. Історія України: модульний курс. Навчальний посібник. – К.: Видавництво «Фірма «ІН-КОС», «Центр навчальної літератури», 2006. – 544 с.
3. Історія України. – Львів: Світ, 1998. – 455 с.
4. В.В. Світлична. Історія України: Навчальний посібник. – К.: Каравела, 2008. – 400 с.
5. В.В. Петровський, Л.О. Радченко, В.І. Семененко. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі – Х.: ВД «ШКОЛА», 2007. – 592 с.
6. Політична історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 488 с.
7. Воронянський А.В. Історія України: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Харків, 2005. – 544 с.
8. О.Д. Бойко. Історія України: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2007. – 688 с.

Навчальне видання

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

для самостійного вивчення дисципліни
«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»

(розділ «Національно-визвольна
війна українського народу (1648-1654 рр.))

Укладач ГРЕБЕНЮК Вікторія Василівна

Відповідальний за випуск *В.І. Ковальов*

Авторська редакція

Комп'ютерна верстка *Н.В. Журавльової*

План 2009. Поз. 108

Підписано до друку 5.02.2009 р. Формат 60×84 1/16. Папір газетний.

Гарнітура Times New Roman Cyr . Віддруковано на ризографі

Ум.друк. арк. 1,6. Обл.-вид.арк. 2,6.

Зам. № 78/09. Тираж 100 прим. Ціна договірна

ВИДАВНИЦТВО

Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

**Видавництво ХНАДУ, 61002, Харків-МСП, вул. Петровського, 25.
Тел. /факс: (057)700-38-64; 707-37-03, e-mail: rio@khadi.kharkov.ua**

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції, серія № ДК №897 від 17.04 2002 р.

